

ESTETIKA, roč. 38, 2002, č. 2 – 4, 469 s.
STŘETY NÁRODNÍCH A UNIVERZÁLNÍCH MODELŮ V ČESKÉ KULTUŘE 1800 – 1918.

Český akademický časopis *Estetika*, vydávaný Ústavom dejín umění AV ČR v Prahe, venoval trojčíslo 2 – 4/2002 príspevkom z konferencie *Střety národních a univerzálních modelů v české kultuře 1800 – 1918*. Na fakt, že išlo o konferenciu, odkazujú viaceré texty, avšak samotný zborník túto informáciu (kedy a kde sa podujatie konalo) vôbec neuvádza. Podľa Vladimíra Papouška a Dalimíra Turečka, autorov úvodného príspevku, je zmyslom textov zborníka „predstaviť určitý invariant“ stretov českej kultúry s inými kultúrnymi kontextmi. Inými slovami povedané, v centre záujmu je napätie „medzi nacionalizmom a kozmopolitizmom, medzi partikularitou a univerzalizmom“, teda medzi prvkami, ktoré výrazne spoluvytvárali obraz českej literatúry. Zborník chce východiskovo polemizovať s tradičnými konceptmi českých literárnych dejín, ktoré stavajú buď na pozitivistických základoch, alebo zdôrazňujú uzavretosť a svojráznosť českej kultúry. Naproti tomu stavia taký typ výkladu, v ktorom sa zväzmaňuje otvorenosť a komparatívny aspekt: zaradovaním do širších kultúrnych a literárnych súvislostí (európskych i svetových) sa narúša obmedzujúce izolacionistické videnie českej literatúry.

Zborník uvádza text slavistu prof. Pavla Winczera (*Šance a úskalí komparatistického přístupu v literárněvědné bohemistice*), ktorý – ako slovenský bohemista a polonista pôsobiaci na Viedenskej univerzite – uvažuje o aspektoch komparatívneho prístupu vo výučbe i výskume literatúry. Uplatňovanie nadnárodnej

perspektívy vo výklade národnej literatúry môže podľa neho prehliť jej poznanie a pri pohľade zvonka môže aj relativizovať vžitú domáce názory. Východiskom porovnávacieho skúmania by pritom mala byť praktická a konkrétna analýza. Perspektívnu oblasť výskumu vidí P. Winczer v štyroch problémových okruhoch: literárne a duchovné podnety pre vznik diela, paralely a rozdiely národnej literatúry s inými literatúrami, smerové zaradenie diela, jeho žánrová príslušnosť. Uvažovaním v širšom kontexte sa odhaľujú rozdiely v interpretačných tradíciách jednotlivých literatúr a ukazuje sa ich pojmová, obsahová i časová odlišnosť. Štýlová a genologická príslušnosť istého diela potom závisí aj od konvencií výkladu tej-ktorej literatúry. P. Winczer tiež upozorňuje na prístupy, ktoré by mohli spochybníť oprávnenosť komparatistického výskumu – sú to apriorizmus a ahistorizmus.

Jednotlivé štúdie zborníka svojím spôsobom akceptujú Winczerovu požiadavku „praktickej a konkrétnej analýzy“. Príspevky nielen literárnych vedcov, ale i historikov, umenovedcov, etnografov a jazykovedcov prinášajú množstvo pohľadov na novodobú českú literatúru a širšie i kultúru v rozmedzí rokov 1800 – 1918. Teoretický a historiografický prístup, snažiaci sa o uchopenie a vystihnutie dobových ideologických a kultúrnych rámcov, sa v nich prelína s interpretačným hľadiskom, parciálne témy sa striedajú so syntetizujúcimi pohľadmi.

Aleš Haman (*Proměny a střety literárních modelů a uměleckých rolí na cestě k moderně v české literatuře 19. století*) sleduje vývin koncepcií funkčných modelov literatúry a roly spisovateľa. Podáva historický prierez 19. storočím, na línii prechodu od obrodeneck-

kej estetiky k poetike romantizmu, realizmu a moderny, pričom si všima napätie medzi tradicionalizmom a modernitou, kozmopolitizmom a národovectvom. Tak ako sa mení dôraz na národný a sociálny aspekt literatúry a z významňuje sa autonómna estetická hodnota, rovnako sa premieňa úloha tvorcu: z kultúrneho činiteľa a hovorcu národnej pospolitosti sa postupom času stáva tvorivá individualita. Na východiskovú otázku štúdie, či je česká literatúra 19. storočia výsledkom napodobňovania alebo svojbytných stretov rôznych modelov literatúry a umeleckých rolí, ponúka autor v závere odpoveď, že prieniky európskych modelov do českého kultúrneho prostredia boli síce oneskorené, no dokázali inšpirovať tvorcov, ktorí ich v domácich podmienkach prijali, a súčasne viedli k polemikám so zástancami konzervatizmu: v konečnom dôsledku možno tieto prieniky považovať „za míľniky na ceste českej literatúry k modernosti“.

Otázkou národného a univerzálneho, tentoraz na materiále obrodeneckej literatúry, sa zaoberal Dalibor Tureček (*Recepční horizonty obrodenecké literatury*). Autor odmieta národné koncipovanú literárnu históriu (s národným usporadujúcim princípom) ako umelo konštruovaný rad, ktorý sa zakladá na jednostrannosti. Preferuje východiská recepčnej estetiky, t. j. predmetom výskumu sa stáva súhrn dobových estetických noriem a rekonštrukcia reálnych funkčných súvislostí (text nazeraný v konkrétnej historickej a kultúrnej situácii). Obrozeniu sa venovala tiež Hana Šmahelová (*Obrození z víze zrozené*), ktorá, rovnako ako už spomínaný A. Haman, polemizovala s koncepciou národného obrodzenia Vladimíra Macuru. Podľa nej prechádzala obrodenecká ideová vízia transformáciou, a to tak, že sa začleňovala do literatúry: stávala sa poetickou fikciou a následne fikciou národného mýtu. V tomto zmysle pôvodný ideový konštrukt tematicky inšpiroval a ovplyvňoval literatúru.

Na V. Macuru sa odvoláva aj Jaroslava Janáčková (*Slovanský romantismus – případ*

Němcová). Akceptuje a rozvíja jeho pojem „slovanský realizmus“, aplikujúc ho na tvorbu Boženy Němcovej z polovice päťdesiatych rokov 19. storočia, pričom pod ním chápe „dobovú, ‚etnicky‘ podfarbenú modifikáciu, ktorá v očiach svojich iniciátorov vlastne zachraňovala romantizmus pred vyčerpaním tým, že rozširovala jeho látkové a tvárne možnosti“. Tvorbu Boženy Němcovej podľa nej však nie je možné spájať s jedinou slohovou intenciou, a preto aj slovanský romantizmus je len jednou (čiastkovou) autorkinou tendenciou (popri sentimentalizme, biedermeieri, postromantizme).

Témou viacerých príspevkov sú vzájomné vzťahy, podobnosti a príbuznosti, genetické a intertextové súvislosti konkrétnych vybraných diel: autori sledujú vplyvy, povahu podobnosti, resp. rozdielnosti textov z českého a inonárodného kultúrneho prostredia. V prípade Zuzany Urválkovej ide o väzbu medzi nemeckým almanachom Mephistopheles a dielom K. H. Máchu Pouť krkonošská, Olga Brandtová si zas všima americkú tematiku v českom prostredí, s jadrom analýzy na Jungmannovom preklade Chateaubriandovej Ataly, Dalibor Dobiáš hodnotí intertextuálny ráz epickej skladby V. Nebeského. O recepcii tvorby amerického básnika Walta Whitmana v českom prostredí pojednáva Ladislav Matějka, o recepčných horizontoch píše aj Michal Bauer, keď eviduje prednášky a diskusie o cudzojazyčnej literatúre v literárnom odbore pražskej Umeleckej besedy v rokoch 1863 – 1913.

Ďalší tematicky koherentný okruh potom predstavujú štúdie o prienikoch českej kultúry mimo vlastného územného rámca: Helena Filipová sledovala českú účasť na národnom obrození Lužických Srbov, Vladimír Papoušek skúmal tvorbu autorov „českej Ameriky“, teda českých prisťahovalcov do USA v druhej polovici 19. storočia, čechoamerické noviny a časopisy zo začiatku 20. storočia popisuje a analyzuje Alena Jaklová. O kultúrnom prínose českej menšiny v chorvátskom Daruvere

informovala Marie Sohrová. Štúdiá Zofie Tarajlo-Lipowskej zaznamenáva česko-poľské spory v období českého národného obrodzenia, na existenciu českého rukopisného časopisu v nemeckom prostredí poľskej Wroclawi upozornili Petr Jokeš a Jaroslav Lipowski. Česko-slovenské vzťahy sú témou príspevku Milana Pokorného a v obrátenom garde – ako „slovenská účasť v českom literárnom vývoji“ – aj u Aleny Zelenkovej.

Samostatne možno vyčleniť príspevky o kontaktoch českého a nemeckého prvkú. Túto tému kriticky pojednáva Jiří Holý (*Česká literární historiografie, její formování a její obrazy německojazyčné literatury v českých zemích*), ktorý – nadväzujúc na chápanie D. Turečka, že „izolovaný rad národnej literatúry je umelý model“ –, upozorňuje na nedostatočnosť tradičného výkladu českých literárnych dejín. Česká literárna historiografia zahŕňala do svojho výskumu novodobej českej literatúry iba diela v národnom jazyku. Celkom mimo pozornosti zostala iná než po česky písaná literatúra napísaná na území Čiech, Moravy a Sliezska. K čiastočnej zmene došlo až po roku 1989. Pretrvávajúce nacionalistické chápanie literatúry vyčíta českému literárnemu dejepisectvu aj Josef Peřina (*Jedno, či dvě literární společnosti?*), ktorý konštatuje diskriminačné postavenie českonemeckej literatúry.

Špecifickú verzologickú problematiku načrtol diskusný príspevok Miroslava Červenku *Metrické systémy novočeského básnictví v evropských souvislostech*, pomenújúci základné problémy formovania veršových útvarov českej poézie 19. storočia, kde na jednej strane bola silná obrodenecká potreba „vytvoriť domáce obdoby všeobecne vážených klasických tvarov, ako boli hexameter alebo sonet“, no na strane druhej stála trochejská a daktylská tendencia vyplývajúca z povahy českého jazyka (prízvuk na prvej slabike), čo českú prozódii vzdľaťovalo od nemeckej, francúzskej či ruskej jambickej metriky. Autor tiež odkazuje na francúzske inšpirácie na konci 19.

storočia, na české použitie alexandrínu a najmä voľného verša.

Iný spôsob uchopenia témy konferencie – stret národných a univerzálnych modelov – predstavujú príspevky analyzujúce vybrané dielo, resp. tvorbu konkrétneho autora s ohľadom na nacionálne stereotypy (Martina Jiroušková: *Vymezení národního vědomí v Bassoových satirách v době světové války*; Jan Podlešák: *Židovská tematika v díle Alfréda Fuchse*; Marie Janečková: *Jindřich Šimom Baar a jeho obraz české povahy doma a v cizině*), resp. individuálne portréty osobností (Milan David: *Josef Jiří Švec a Rusko*).

Literárnovedné pohľady dopĺňajú umeľovedné príspevky. Spojenie výtvarného (scénografického), teatrologického a historického aspektu charakterizuje prácu Bořivoja Srbu o scénických dekoráciách Stavovského divadla v prvej polovici 19. storočia. O počiatkoch českej avantgardy a českom kubizme pojednával Jan Jiroušek, pričom prepojil pojem intertextuality s pojmom intermediality, a tak identifikoval kubistickú organizáciu aj v konkrétnych literárnych textoch. „Interkultúrnou tému“ – kubizmus v Paríži a v Prahe – sledovala tiež Jeanette Fabian.

Kultúrnohistorický a sociologický aspekt reprezentuje Milena Lendereová (*Paříž českých turistů*), etnologický Jarmila Alexová (*Obraz cizích etnik v Čelakovského Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*), jazykovedný Zbyněk Holub (*Nářeční text jako mluvní akt*), literárnoestetický Hana Bednaříková (*K otázce recepce některých kulturních modelů v myšlení F. X. Šaldy*); historiografický Bohumil Jiroušek (*Zapova Česko-Moravská kronika a koncepce českých dějin*).

Zborník *Střety národních a univerzálních modelů v české kultuře 1800 – 1918* má široký záber, nakoľko široká je aj oblasť vplyvov, väzieb a súvislostí. Pri stručnej charakteristike jednotlivých príspevkov sa síce dajú pomocne vyčleniť isté vnútorné tematické okruhy a dajú sa tiež pomenovať aktuálne

dominantné teoretické postuláty, no vďaka mnohosti pohľadov vyniká početnosť, rôznorodosť a vrstevnatosť sledovaných stretov. Jednotlivé štúdie prinášajú množstvo podnetných a inšpiratívnych momentov, buď literárnohistorickej a poetologickej povahy, alebo s ohľadom na metodologický a teoretický prístup.

Dana Kršáková

Machala, Lubomír: LITERÁRNÍ BLUDIŠTĚ. BILANCE POLISTOPADOVÉ PRÓZY. Praha : Brána, 2001. 256 s.

Pokus o bilancovanie ponovembrovej prózy literárneho vedca a vysokoškolského pedagóga Lubomíra Machalu si nepochybne zaslúži pozornosť prinajmenšom z dvoch dôvodov: 1. dokazuje, že snaha reflektovať literárne dianie má aj napriek súčasným tendenciám spochybňovať možnosť napísania literárnych dejín ešte stále svoje opodstatnenie, 2. na poli literárnohistorickej reflexie ponúka autor prácu, ktorá sa môže stať pevnou základňou pre ďalšie uvažovanie o najmladšej českej literatúre (hoci samotná ochota uchopiť stále horúci zemiak aktuálnych prozaických diel nemusí stačiť na to, aby výsledku popri priekopníctve mohol byť pripísaný aj atribút hodnotnosti).

Autor vychádza z názoru, že „*tucet let, uplynulý od listopadového společenského zlomu, který zásadním způsobem změnil podmínky slovesné tvorby, jejího vydávání a vnímání, je dostatečně dlouhá doba nejen pro manifestaci typických tendencí, ale i pro pojmenování základních problémů a vývojových zvláštností, popřípadě též k jejich jistému zhodnocení*“ (s. 9). V uvedenom citáte sú zachytené všetky podstatné sledované aspekty a ciele Machalovej práce: 1. prehodnocovanie zmien, ktoré po roku 1989 nastali v produkcii

a percepcii literatúry, ich podmienenosť mimoliterárnymi činiteľmi (najmä spoločensko-politickým vývinom) a odraz vo vlastnom literárnom živote, 2. snaha zachytiť a zdokumentovať typické tendencie v próze tohto obdobia a popísať jej vývojové zvláštnosti (zodpovedá im kompozícia práce), 3. načrtnúť hodnotové aspekty literárnej tvorby deväťdesiatych rokov 20. storočia. Autorovou ambíciou pritom nie je zaujať jednoznačné (t. j. dogmatické) hodnotiace stanovisko, ale pomôcť pri orientácii „*v takřka bezhraničném a málo přehledném světě současné literatury*“ všetkým tým, ktorí ju „*vyhledávají a vítají, jelikož ji potřebují*“ (s. 9). Celkový charakter práce, spôsob uchopenia materiálu a práca s ním, systematizácia a prehľadnosť ukazujú, že tento cieľ sa autorovi podarilo splniť. Detailné biografické a bibliografické údaje spolu s podrobnými súpismi literatúry k danej problematike (recenzie a odborné texty) umožňujú čitateľovi dostať sa za hranice Machalom naznačených „trás“, resp. poskytujú minimálne hodnotné pramenné východisko pre ďalší výskum.

Nevyhnutným sitom výberu prešli diela, ktoré boli publikované prvýkrát po novembri 1989, alebo vydania diel z pôvodne samizdatového či exilového komunikačného okruhu, pričom základným kritériom, ktorého sa autor pridížal, bola „*reprezentativnost textu z hlediska obecnějších procesů, jeho typologická výpovědní hodnota*“ (s. 10, zdôraznil L. M.). Potreba „typologického“ zaradenia diela, podmienená snahou načrtnúť vývinové tendencie epickej spisby, sa navonok prejavila vytváraním paralel v tvorbe jednotlivých prozaikov. Hoci sú kapitoly samostatnými uzavretými celkami, týmto postupom ich autor nielenže navzájom prepája, ale predovšetkým tým, že sa na konkrétne dielo díva z rôznych aspektov, vytvára o ňom (a o tvorbe jeho autora) viacerozmerný obraz (napr. literárnou činnosťou Daniely Hodrovej sa popri kapitole venovanej postmoderne zaoberá v tematických kapitolách